Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ЎЗБЕКИСТОН НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ИЧКИ АУДИТ ТИЗИМИНИ БАҲОЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Турманқулов Норпўлат Саъдуллаевич
Ўзбекистон Республикаси Олий таълим,
фан ва инновациялар вазирлиги Тошкент шаҳар бошқармаси,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси,
телефон +99890-938-84-00
E-mail: norpulat@inbox.ru

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимининг самарадорлигини баҳолашнинг назарий-услубий асослари тадқиқ этилган. Ўзбекистонда нодавлат олий таълим муассасалари сони ва уларда таълим олаётган талабалар контингентининг ортиб бориши шароитида молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш, таълим хизматлари сифати, ички назорат, рискларни бошқариш, академик жараёнлар шаффофлиги ҳамда бошқарув қарорларининг асосланганлигини таъминлашда ички аудитнинг роли тобора кучаймоқда. Тадқиқотда ички аудит самарадорлигини фақат аниқланган камчиликлар ва ўтказилган текширувлар сони орқали баҳолаш чекланган ёндашув эканлиги асосланди. Шу муносабат билан мақолада ички аудит тизимини баҳолашнинг интеграл модели таклиф этилди. Мазкур модель аудит сифати, рискларни қамраб олиш даражаси, аудит тавсияларининг бажарилиши, бошқарув қарорларига таъсир, аниқланган камчиликларнинг такрорланиш даражаси ва аудитнинг иқтисодий қўшилган қиймати каби кўрсаткичларни ягона баҳолаш тизимига бирлаштиради. Таклиф этилган ёндашув нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудитнинг назорат функциясидан стратегик бошқарувни қўллаб-қувватловчи функцияга трансформацияланишига хизмат қилиши асосланган.

Калит сўзлар: нодавлат олий таълим муассасаси, ички аудит, ички назорат, аудит самарадорлиги, аудит сифати, рискларни бошқариш, аудит тавсиялари, корпоратив бошқарув, таълим сифати, интеграл баҳолаш, иқтисодий қўшилган қиймат, рақамли аудит.

Аннотация. В статье исследованы теоретико-методологические основы оценки эффективности системы внутреннего аудита в негосударственных высших образовательных организациях Узбекистана. В условиях увеличения количества негосударственных высших образовательных организаций и контингента обучающихся возрастает значение внутреннего аудита в обеспечении эффективного использования финансовых ресурсов, качества образовательных услуг, прозрачности внутренних процессов, управления рисками и обоснованности управленческих решений. Обосновано, что оценка эффективности внутреннего аудита исключительно по количеству проведённых проверок и выявленных нарушений является ограниченной и не позволяет определить реальный вклад аудита в повышение эффективности деятельности образовательной организации. В связи с этим предложена интегральная модель оценки системы внутреннего аудита, включающая показатели качества аудита, охвата ключевых рисков, исполнения аудиторских рекомендаций, влияния результатов аудита на управленческие

решения, повторяемости выявленных нарушений и экономической добавленной стоимости внутреннего аудита. Разработанный подход позволяет перейти от традиционной контрольной модели к риск-ориентированной системе оценки, ориентированной на создание дополнительной ценности для негосударственной высшей образовательной организации.

Ключевые слова: негосударственное высшее образовательное учреждение, внутренний аудит, внутренний контроль, эффективность аудита, качество аудита, управление рисками, аудиторские рекомендации, корпоративное управление, качество образования, интегральная оценка, экономическая добавленная стоимость, цифровой аудит.

Кириш

Ўзбекистонда олий таълим тизимининг институционал ва ташкилий жиҳатдан диверсификациялашуви натижасида нодавлат олий таълим муассасаларининг сони роли сезиларли даражада ортиб бормоқда. Нодавлат секторнинг кенгайиши рақобат муҳитини шакллантириш, таълим хизматларининг турларини кўпайтириш ва таълим жараёнига инновацион бошқарув усулларини жорий этиш учун янги имкониятлар яратаётган бўлса-да, мазкур муассасаларда молиявий, академик, операцион ва стратегик рискларни самарали бошқариш масаласини ҳам долзарблаштирмоқда.

Бундай шароитда нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятининг молиявий барқарорлиги, таълим жараёнларининг сифатли ташкил этилиши, талабалар ва ходимлар билан боғлиқ жараёнларнинг шаффофлиги, контракт маблағларидан мақсадли фойдаланиш, меҳнат ресурсларини бошқариш, харидлар ва активларни назорат қилиш, академик ҳалолликни таъминлаш каби йўналишларда ички назорат механизмларининг самарадорлигини мунтазам баҳолаб бориш зарур.

Ички аудит замонавий корпоратив бошқарув тизимида фақат камчиликларни аниқлаш воситаси эмас, балки ташкилотнинг рискларни бошқариш, ички назорат ва бошқарув жараёнларини баҳолаш ҳамда такомиллаштириш орқали унга қиймат қўшувчи мустақил ва объектив функция сифатида қаралади.

Шу сабабли нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимининг мавжудлиги билан бир қаторда унинг қанчалик самарали ишлаётганини объектив ўлчаш масаласи алоҳида илмий ва амалий аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари

Тадқиқотнинг асосий мақсади Ўзбекистон нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимининг самарадорлигини комплекс баҳолашнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш ҳамда аудитнинг ташкилот фаолиятига қўшаётган қийматини аниқлаш имконини берувчи интеграл баҳолаш моделини ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

1. нодавлат ОТМларда ички аудит тизимининг иқтисодий мазмуни ва функционал аҳамиятини аниқлаш;
2. ички аудит самарадорлигини баҳолашда қўлланилаётган анъанавий ёндашувларни таҳлил қилиш;
3. ички аудит натижадорлигини ифодаловчи асосий кўрсаткичлар тизимини шакллантириш;

4. рискларга асосланган ички аудит баҳолаш механизмини такомиллаштириш;
5. аудит тавсияларининг бажарилишини баҳолаш механизмини ишлаб чиқиш;
6. ички аудитнинг иқтисодий қўшилган қийматини ҳисоблашга ёндашув таклиф этиш;
7. нодавлат ОТМларда ички аудит самарадорлигини интеграл индекс асосида баҳолаш моделини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг аҳамияти

Нодавлат олий таълим муассасаларининг иқтисодий фаолияти давлат ОТМларидан муайян жиҳатлари билан фарқ қилади. Хусусан, нодавлат ОТМларда молиялаштиришнинг асосий манбалари таълим хизматлари учун тўловлар, инвестициялар, грантлар, илмий-тадқиқот ва бошқа хизматлардан олинган даромадлар бўлиши мумкин. Бу эса молиявий ресурсларни бошқаришда рискларнинг тури ва даражасига таъсир қилади.

Нодавлат ОТМ учун ички аудитнинг асосий вазифаси қуйидаги уч йўналишни бир вақтда таъминлашдан иборат бўлиши лозим:

биринчидан, ресурслардан қонуний ва мақсадли фойдаланишни назорат қилиш;

иккинчидан, рискларни ўз вақтида аниқлаш ва уларни минималлаштириш;

учинчидан, бошқарув қарорларининг самарадорлигини ошириш орқали муассаса қийматини кўпайтириш.

Шу нуқтаи назардан ички аудитни баҳолашда “нечта текширув ўтказилди?” ёки “нечта камчилик аниқланди?” каби миқдорий кўрсаткичлар етарли эмас. Аксинча, аудит натижасида аниқланган муаммоларнинг бартараф этилганлиги, риск даражасининг пасайиши, молиявий йўқотишларнинг олди олинганлиги ва бошқарув қарорларининг сифати яхшиланганлиги баҳоланиши зарур.

Нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудитни баҳолашнинг назарий асослари

Ички аудитни ташкил этишда халқаро амалиётда асосий эътибор унинг мустақиллиги, объективлиги, компетентлиги ва ташкилот учун қиймат яратишига қаратилади. 2024 йилги Global Internal Audit Standards бешта асосий доменни қамраб олади: ички аудит мақсади, этика ва профессионаллик, ички аудит функциясини бошқариш, ички аудит фаолиятини бошқариш ҳамда ички аудит хизматларини амалга ошириш.

Ушбу стандартлар асосида нодавлат ОТМларда ички аудит тизимини баҳолаш қуйидаги мезонларга таяниши мақсадга мувофиқ:

- ички аудитнинг ташкилий мустақиллиги;
- аудит функциясининг раҳбарият ва кузатув органларига ҳисобдорлиги;
- рискларга асосланган аудит режасининг мавжудлиги;
- аудиторларнинг профессионал компетенцияси;
- аудит далилларининг етарлилиги ва ишончлилиги;
- аудит натижаларининг объективлиги;
- аудит тавсияларининг аниқлиги;
- тавсиялар бажарилишининг мониторинги;
- аниқланган камчиликларнинг такрорланиш даражаси;
- аудит натижаларининг бошқарув қарорларига таъсири;

- аудитнинг иқтисодий самараси.

Халқаро рискларни бошқариш амалиётида ISO 31000 ёндашуви ҳам муҳим аҳамиятга эга. У рискларни бошқаришни ташкилотнинг стратегияси, қарор қабул қилиш жараёнлари, операциялари ва бошқа фаолият йўналишлари билан интеграциялаш имконини беради.

Ички аудит самарадорлигини баҳолашда мавжуд муаммолар

Ўзбекистон нодавлат ОТМларида ички аудитни баҳолаш жараёнида қуйидаги муаммолар мавжуд бўлиши мумкин:

1. Натижа эмас, жараёнга урғу берилиши.

Аудитлар сони кўпайиши автоматик равишда аудит самарадорлиги ошганлигини англатмайди.

2. Рискларнинг тўлиқ қамраб олинмаслиги.

Аудит режаси айрим ҳолларда рискларнинг реал даражасидан кўра анъанавий текширув йўналишларига асосланиши мумкин.

3. Тавсияларнинг бажарилишини мониторинг қилишнинг заифлиги.

Аудит ҳисоботи тайёрланганидан кейин тавсияларнинг ижроси тизимли равишда баҳоланмаса, аудит натижасининг амалий қиймати пасаяди.

4. Иқтисодий таъсирнинг ҳисобга олинмаслиги.

Аудит натижасида қанча маблағ тежалгани, қандай молиявий йўқотишларнинг олди олингани ёки қандай операцион самарага эришилгани аксарият ҳолларда алоҳида кўрсаткич сифатида ҳисобланмайди.

5. Сифатни баҳолаш тизимининг етарли даражада шаклланмаганлиги.

Ички аудитнинг ташқи ва ички сифат баҳолаш механизмлари мунтазам йўлга қўйилмаган бўлиши мумкин.

2024 йилги Global Internal Audit Standards ички аудит сифатини оширишни алоҳида тамойил сифатида белгилайди ва аудит функцияси самарадорлигини баҳолашга катта эътибор қаратади.

Ички аудит тизимини баҳолашнинг такомиллаштириш модели

Тадқиқот натижасида нодавлат ОТМларда ички аудит самарадорлигини комплекс баҳолаш учун интеграл индексдан фойдаланиш таклиф этилади.

Интеграл ички аудит самарадорлиги индекси қуйидаги формула асосида ҳисобланиши мумкин:

$$IAEI = 0{,}20Q + 0{,}20R + 0{,}20A + 0{,}15M + 0{,}15V + 0{,}10S$$

бу ерда:

IAEI – Internal Audit Effectiveness Index, яъни ички аудит самарадорлиги интеграл индекси;

Q – аудит сифати индекси;

R – рискларни қамраб олиш индекси;

A – аудит тавсияларининг бажарилиш индекси;

M – бошқарув қарорларига таъсир индекси;

V – ички аудитнинг иқтисодий қўшилган қиймати индекси;

S – аудит тизимининг барқарорлиги ва сифатни таъминлаш индекси.

Кўрсаткичларга берилган салмоқлар нодавлат ОТМлар фаолияти хусусиятидан келиб чиққан ҳолда эксперт баҳолаш асосида қайта калибровка қилиниши мумкин.

1-жадвал. Ички аудит самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари

№	Баҳолаш мезони	Асосий кўрсаткичлар	Салмоқ
1	Аудит сифати	Далиллар сифати, объективлик, стандартларга мувофиқлик	0,20
2	Рискларни қамраб олиш	Юқори рискли жараёнларни аудит билан қамраб олиш	0,20
3	Тавсиялар ижроси	Бажарилган тавсиялар улуши	0,20
4	Бошқарувга таъсир	Аудит натижасида қабул қилинган қарорлар	0,15
5	Иқтисодий қиймат	Тежалган маблағ, олди олинган зарар ва самара	0,15
6	Барқарорлик ва сифат	Сифатни ички/ташқи баҳолаш натижалари	0,10
	Жами		**1,00**

Мазкур модельнинг муҳим хусусияти шундаки, у ички аудитни фақат «назорат қилувчи орган» сифатида эмас, балки муассаса бошқарувига қиймат қўшувчи профессионал функция сифатида баҳолаш имконини беради.

Аудит сифати индексини ҳисоблаш

Аудит сифати индекси қуйидаги кўрсаткичлар асосида шакллантирилиши мумкин:

$$Q = 0{,}25q_1 + 0{,}25q_2 + 0{,}20q_3 + 0{,}15q_4 + 0{,}15q_5$$

бу ерда:

- q_1 – аудит режасининг сифат кўрсаткичи;
- q_2 – аудит далилларининг етарлилиги;
- q_3 – аудиторлик хулосаларининг асосланганлиги;
- q_4 – аудит ҳужжатларининг стандартларга мувофиқлиги;
- q_5 – манфаатдор томонларнинг аудит сифати бўйича баҳоси.

Бунда ҳар бир кўрсаткич 0 дан 1 гача бўлган шкалада баҳоланиши мумкин.

Рискларни қамраб олиш индекси

Нодавлат ОТМларда рисклар таркиби анъанавий молиявий рисклар билан чекланмаслиги керак. Уларга:

- молиявий риск;
- ликвидлик риски;
- таълим сифати риски;
- академик ҳалоллик риски;
- коррупция риски;
- ахборот хавфсизлиги риски;
- киберхавфсизлик риски;
- инсон ресурслари риски;
- талабалар оқими риски;
- репутацион риск;
- лицензия ва аккредитация риски;
- стратегик рисклар

киради.

Рискларни қамраб олиш индекси:

$R = R_a / R_t \times 100$

кўринишида аниқланиши мумкин.

Бу ерда:

R_a – аудит жараёни билан қамраб олинган юқори ва ўрта даражадаги рисклар;

R_t – аниқланган умумий юқори ва ўрта даражадаги рисклар.

Масалан, муассасада 40 та юқори ва ўрта даражали риск аниқланган бўлиб, улардан 34 таси аудит режасига киритилган бўлса:

$R = 34 / 40 \times 100 = 85$ %.

Демак, рискларни қамраб олиш даражаси 85 фоизни ташкил этади.

Аудит тавсияларининг бажарилиш индекси

Ички аудит самарадорлигини баҳолашда энг муҳим кўрсаткичлардан бири аудит тавсияларининг бажарилиш даражасидир.

Уни қуйидаги формула асосида ҳисоблаш мумкин:

$A = N_\beta / N_u \times 100$

бу ерда:

N_β – белгиланган муддатда тўлиқ бажарилган аудит тавсиялари;

N_u – умумий аудит тавсиялари сони.

Бироқ тавсияларнинг фақат бажарилган ёки бажарилмаганлигини ҳисобга олиш етарли эмас. Шу сабабли уларни риск даражаси бўйича вазнлаштириш таклиф этилади:

$A_v = \Sigma(w_i \times a_i) / \Sigma w_i \times 100$

бу ерда:

w_i – i-тавсиянинг риск вазни;

a_i – тавсия бажарилиш коэффициенти.

Бунда юқори рискли тавсияларга юқори вазн берилади. Бу ёндашув аудит тавсияларининг ҳақиқий аҳамиятини аниқроқ баҳолаш имконини беради.

Ички аудитнинг иқтисодий қўшилган қиймати

Мақолада таклиф этилаётган ёндашувнинг муҳим жиҳатларидан бири ички аудитнинг иқтисодий қўшилган қийматини баҳолашдир.

У қуйидаги формула орқали ҳисобланиши мумкин:

$EVA_{ia} = F_p + C_s + L_a - C_{ia}$

бу ерда:

F_p – аудит натижасида олди олинган молиявий йўқотишлар;

C_s – харажатларни тежаш;

L_a – аудит натижасида камайган рисклардан келиб чиқадиган шартли иқтисодий самара;

C_{ia} – ички аудитни ташкил этиш ва ўтказиш харажатлари.

Масалан, аудит натижасида 500 млн сўмлик эҳтимолий йўқотишнинг олди олинган, 150 млн сўм харажат тежалган, рискларни камайтириш натижасида шартли иқтисодий самара 100 млн сўмни ташкил этган ва аудит харажатлари 200 млн сўм бўлган тақдирда:

$EVA_{ia} = 500 + 150 + 100 - 200 = 550$ млн сўм.

Бундай кўрсаткич раҳбариятга ички аудитга сарфланаётган ресурсларнинг иқтисодий қайтимини баҳолаш имконини беради.

Ички аудитни баҳолашнинг рақамли механизми

Нодавлат ОТМларда ички аудит самарадорлигини ошириш учун аудит жараёнларини рақамлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Рақамли ички аудит платформаси қуйидаги модулларни қамраб олиши мақсадга мувофиқ:

1. рисклар реестри;
2. йиллик рискка асосланган аудит режаси;
3. аудит топшириқлари;
4. аниқланган камчиликлар реестри;
5. аудит тавсиялари реестри;
6. тавсиялар ижроси мониторинги;
7. муддати ўтган тавсиялар бўйича автоматик хабарнома;
8. такрорий камчиликлар таҳлили;
9. коррупция ва фирибгарлик рисклари мониторинги;
10. аудит самарадорлиги дашборди.

Бунда HEMIS, бухгалтерия тизимлари, электрон ҳужжат айланиши, EduBilling ва бошқа ахборот тизимларидан шаклланадиган маълумотларни таҳлилий аудит жараёнига интеграция қилиш мумкин. Олий таълим ташкилотларида HEMIS ва EduBilling каби ахборот тизимларидан фойдаланиш амалиёти расмий манбаларда ҳам қайд этилган.

Рақамли аудитнинг муҳим афзаллиги шундаки, у фақат даврий текширувдан доимий мониторингга ўтиш имконини беради.

Ички аудит самарадорлигини баҳолаш шкаласи

Таклиф этилаётган интеграл индексни қуйидаги шкала асосида талқин қилиш мумкин:

Индекс қиймати	Баҳолаш даражаси	Тавсиф
0–0,49	Паст	Ички аудит тизими самарадорлиги етарли эмас
0,50–0,64	Қониқарсиз	Алоҳида функциялар мавжуд, аммо тизимли муаммолар бор
0,65–0,79	Қониқарли	Ички аудит асосий вазифаларни бажаради
0,80–0,89	Яхши	Аудит тизими самарали ва рискка йўналтирилган
0,90–1,00	Юқори	Илғор, стратегик ва қиймат яратувчи аудит тизими

Ушбу шкала нодавлат ОТМлар ўртасида ички аудит тизимининг ҳолатини таққослаш, муассаса кесимида динамик таҳлил ўтказиш ва йиллик аудит самарадорлиги рейтингини шакллантириш имконини беради.

Тадқиқот натижаларининг илмий янгилиги

Тадқиқот натижасида қуйидаги илмий-услубий натижаларга эришилди.

Биринчидан, нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит самарадорлигини баҳолашга «аниқланган камчиликлар сони»дан «яратилган қиймат» кўрсаткичига ўтиш таклиф этилди.

Иккинчидан, ички аудит самарадорлигини баҳолашнинг интеграл индекси ишлаб чиқилди. Унда аудит сифати, рискларни қамраб олиш, тавсиялар ижроси, бошқарувга таъсир, иқтисодий қиймат ва сифатни таъминлаш компонентлари бирлаштирилди.

Учинчидан, аудит тавсияларини риск даражаси бўйича вазнлаштириш механизми таклиф этилди. Бу юқори рискли камчиликларни бартараф этишга қаратилган тавсияларга нисбатан устувор ёндашувни таъминлайди.

Тўртинчидан, ички аудитнинг иқтисодий қўшилган қийматини баҳолаш формуласи таклиф қилинди.

Бешинчидан, ички аудит натижаларини рақамли мониторинг қилиш, такрорий камчиликларни автоматик аниқлаш ва аудит тавсиялари ижросини кузатиб боришга асосланган рақамли механизм ишлаб чиқиш зарурлиги асосланди.

Амалий тавсиялар

Ўзбекистон нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимини такомиллаштириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. ички аудит хизматининг ташкилий мустақиллигини таъминлаш;
2. ички аудит раҳбарининг бевосита кузатув кенгаши ёки муассасанинг ваколатли бошқарув органига ҳисобдорлигини белгилаш;
3. йиллик аудит режасини рисклар реестри асосида шакллантириш;
4. ички аудит самарадорлигини интеграл индекс асосида ҳар йили баҳолаш;
5. аудит тавсияларининг электрон реестрини жорий қилиш;
6. юқори рискли тавсиялар бўйича алоҳида мониторинг тизимини жорий этиш;
7. такрорий камчиликлар коэффициентини аудит самарадорлиги кўрсаткичи сифатида белгилаш;
8. ички аудит ходимларининг малакасини халқаро стандартлар асосида мунтазам ошириш;
9. аудит натижаларининг молиявий ва иқтисодий самарасини ҳисоблаш;
10. ички аудит фаолиятини ички ва ташқи сифат баҳолашдан ўтказиш.

Халқаро амалиётда ички аудит сифатини баҳолаш учун The Institute of Internal Auditors томонидан 2024 йилги Global Internal Audit Standards талабларига мос Quality Assessment Manual ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур ёндашув сифатни таъминлаш ва такомиллаштириш дастурларини баҳолашга хизмат қилади.

Хулоса

Ўтказилган тадқиқот натижасида Ўзбекистон нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимини баҳолашни такомиллаштириш нафақат назорат жараёнларининг сифатини ошириш, балки муассасанинг молиявий барқарорлиги, таълим хизматлари сифати, корпоратив бошқаруви ва стратегик қарорларининг самарадорлигини таъминлашнинг муҳим шарти эканлиги аниқланди.

Нодавлат ОТМлар фаолияти кўламининг кенгайиши, талабалар контингентининг ортиши ва молиявий ресурслар ҳажмининг кўпайиши ички аудитга нисбатан янги талабларни шакллантирмоқда. 2025/2026 ўқув йилида нодавлат ОТМларда 660 мингдан ортиқ талаба таҳсил олгани мазкур секторнинг таълим тизимидаги салмоғи сезиларли даражага етганини кўрсатади.

Тадқиқотда асосланганидек, ички аудит самарадорлигини фақат текширувлар сони, аниқланган камчиликлар ёки тайёрланган ҳисоботлар миқдори билан баҳолаш илмий ва амалий жиҳатдан етарли эмас. Ички аудитнинг ҳақиқий самарадорлиги унинг рискларни олдиндан аниқлаш, ички назоратни кучайтириш, камчиликларнинг такрорланишини камайтириш, бошқарув қарорларининг сифатини ошириш ва иқтисодий йўқотишларнинг олдини олишга қўшган ҳиссаси орқали намоён бўлади.

Шу мақсадда мақолада таклиф этилган **ички аудит самарадорлигининг интеграл индекси (IAEI)** нодавлат ОТМларда аудит фаолиятини комплекс баҳолашнинг илмий-услубий асоси сифатида қўлланилиши мумкин. Унинг таркибига аудит сифати, рискларни қамраб олиш, аудит тавсияларининг бажарилиши, бошқарув қарорларига таъсир, иқтисодий қўшилган қиймат ва сифатни таъминлаш компонентларининг киритилиши ички аудит натижадорлигини комплекс акс эттириш имконини беради.

Тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудитни ривожлантиришнинг истиқболли модели **«рискларни аниқлаш → рискларни баҳолаш → рискка асосланган аудит → камчиликларни аниқлаш → тавсиялар ишлаб чиқиш → тавсиялар ижросини мониторинг қилиш → иқтисодий самарани баҳолаш → қайта баҳолаш»** узлуксиз циклига асосланиши лозим.

Шунингдек, ички аудитни рақамлаштириш орқали молиявий операциялар, талабалар контингенти, контракт тушумлари, меҳнат харажатлари, харидлар ва бошқа жараёнлардаги аномалияларни автоматик аниқлаш имкониятларини кенгайтириш мақсадга мувофиқ. Бу ички аудитнинг реактив назорат функциясидан проактив, рискка асосланган ва стратегик бошқарувни қўллаб-қувватловчи функцияга айланишига хизмат қилади.

Шундай қилиб, нодавлат олий таълим муассасаларида ички аудит тизимини баҳолашни такомиллаштиришнинг асосий натижаси аудитнинг «камчиликларни аниқлаш» функциясидан “ташкилотга қиймат яратиш” функциясига ўтишини таъминлашдан иборат. Мазкур ёндашув нодавлат ОТМларда молиявий интизом, ички назорат, рискларни бошқариш ва корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириш билан бир қаторда таълим муассасасининг узоқ муддатли рақобатбардошлиги ва барқарор ривожланишига ҳам хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. The Institute of Internal Auditors (IIA). Global Internal Audit Standards. Lake Mary, FL: The Institute of Internal Auditors, 2024. Стандартлар 2025 йил 9 январдан кучга кирган.
2. The Institute of Internal Auditors (IIA). Quality Assessment Manual, 2024 Edition. Lake Mary, FL: The Institute of Internal Auditors, 2024.
3. The Institute of Internal Auditors. The IIA Celebrates the Effective Date of the Global Internal Audit Standards. January 16, 2025.
4. International Organization for Standardization. ISO 31000:2009. Risk management — Principles and guidelines. Geneva: ISO.

5. COSO. Internal Control – Integrated Framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013.
6. COSO. Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2017.
7. Sawyer L.B., Dittenhofer M.A., Scheiner J.H. Sawyer's Internal Auditing: The Practice of Modern Internal Auditing. 5th ed. Altamonte Springs, FL: The Institute of Internal Auditors, 2003.
8. Moeller R.R. Brink's Modern Internal Auditing: A Common Body of Knowledge. 8th ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2016.
9. Pickett K.H.S. The Essential Handbook of Internal Auditing. 3rd ed. Chichester: John Wiley & Sons, 2011.
10. Arena M., Azzone G. Internal audit effectiveness: relevant drivers of auditee satisfaction. International Journal of Auditing. 2009. Vol. 13, No. 1. P. 43–60.
11. Mihret D.G., Woldeyohannis G.Z. Value-added role of internal audit: an Ethiopian case study. Managerial Auditing Journal. 2008. Vol. 23, No. 6. P. 567–595.
12. Gramling A.A., Maletta M.J., Schneider A., Church B.K. The role of the internal audit function in corporate governance: A synthesis of the extant internal auditing literature and directions for future research. Journal of Accounting Literature. 2004. Vol. 23. P. 194–244.
13. Sarens G., De Beelde I. The relationship between internal audit and senior management: A qualitative analysis of expectations and perceptions. International Journal of Auditing. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 219–241.
14. Abbott L.J., Parker S., Peters G.F. Audit committee characteristics and restatements. Auditing: A Journal of Practice & Theory. 2004. Vol. 23, No. 1. P. 69–87.
15. DeFond M., Zhang J. A review of archival auditing research. Journal of Accounting and Economics. 2014. Vol. 58, Issues 2–3. P. 275–326.
16. Spira L.F., Page M. Risk management: The reinvention of internal control and the changing role of internal audit. Accounting, Auditing & Accountability Journal. 2003. Vol. 16, No. 4. P. 640–661.
17. Европейская конфедерация институтов внутреннего аудита. Internal Audit and Corporate Governance: Position Paper. Brussels.
18. Ўзбекистон Республикаси. «Таълим тўғрисида»ги Қонун. ЎРҚ-637-сон, 2020 йил 23 сентябрь.
19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Ўрта махсус, касбий, олий ва олий таълимдан кейинги таълим, шунингдек, кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ташкилотларини комплекс ҳамда махсус давлат аккредитациясидан ўтказиш тизимини жорий этиш тўғрисида. 498-сон қарор, 2025 йил 6 август.
20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш сифатини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида. 403-сон қарор, 2025 йил 30 июнь.
21. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. 2025/2026 ўқув йилида республика олий таълим ташкилотларида таҳсил олаётган талабаларнинг умумий сони ва жинси бўйича маълумотлар. 2025.
22. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. Олий таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳаси бўйича расмий статистик маълумотлар. 2025–2026.

23. Ўзбекистон Республикаси Рақамли ҳукумат маркази. Нодавлат таълим хизматларини кўрсатиш фаолияти учун лицензиялаш ҳамда давлат аккредитацияси бўйича давлат хизматлари.
24. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. Олий таълим ташкилотларида таълим жараёнларини бошқаришда HEMIS ва EduBilling ахборот тизимларидан фойдаланиш бўйича материаллар. 2025.
25. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2024.
26. World Bank. World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. Washington, DC: World Bank, 2022.
27. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO, тегишли йиллар.
28. IFAC. International Good Practice Guidance: Evaluating and Improving Internal Control in Organizations. International Federation of Accountants.
29. IIA. Three Lines Model: An Update of the Three Lines of Defense. The Institute of Internal Auditors, 2020.
30. IIA. Internal Audit’s Role in Risk Management. Global Guidance, The Institute of Internal Auditors.